ОЛЕКСАНДР РЕЗНІК,
кандидат соціологічних наук, науковий співробітник відділу соціальної психології Інституту соціології НАН України

Стилеві ознаки громадсько-політичних практик населення України та чинники їх формування

Abstract

The article presents empirical findings concerning style features of social and political practices among the population of Ukraine, as well as factors of their functioning. Due to factor analysis we have managed to obtain style features of political participation, which, in their turnhave allowed designating four forms of political activity among the population of Ukraine, such as: "active contacting", "moderate ostentation", "active nonconformism", and "radical ostentation". An inclination to take part in the forms of political activity requiring adequate resources or skills may be observed in the Ukrainian society nowadays. Besides, it is clarified that social and political practices of the population of Ukraine depend equally on socio-economic status and personal views and convictions.

Вступ

Розбудова суспільства, його інститутів неможлива без відповідних політичних орієнтацій громадян. Проголошення інститутів саме собою не приводить до їх появи, адже формою реалізації кожного інституту слугує сукупність відповідних практик — стійкої системи взаємопов'язаної та взаємно зорієнтованої ролевої поведінки індивідів. За умов, коли ціннісно-нормативна система зазнає руйнування і виникає стан аномії, особливу роль у перебігу суспільних перетворень набувають громадсько-політичні практики населення України, які спрямовані у бік бажаних політичних змін і стають інституціоналізувальними діями. За цих обставин вкрай важливими є виявлення й аналіз тих індивідуальних передумов, що сприяють інтерналізації особистістю нових "правил гри" і можуть допомогти реалізації їх.

Теоретичні засади

Поняття "практика" у соціології визначають як: 1) діяльність людей, пов'язану із впливом на природу і суспільство; 2) звичай, звички; 3) тренування; прийоми; 4) навички у будь-якій діяльності, професії; практичну професійну діяльність. Соціальними практиками зазвичай вважають загальноприйняті форми діяльності, що склалися у житті людей; сукупний досвід людства [1, с. 371]. У теоріях П.Бурдьє, Е.Ґіденса категорія "соціальна практика" відображає реальний зв'язок між соціальною структурою й особистістю. Йдеться про сукупність соціальних дій, які слугують продукуванню умов існування соціальної системи, відтворенню, підтриманню та перетворенню даних умов.

Подібну функцію соціальних практик убачає й Т.Заславська, визначаючи їх як "стійкі системи взаємопов'язаної та взаємно зорієнтованої ролевої поведінки індивідів, організацій і груп, масово поширені і вкорінені у соціокультурних нормах" [2, с. 214]. Стійкі соціальні практики Заславська уявляє як конкретні *форми існування і функціонування суспільних інститутів*. "З інститутами вони співвідносяться як форма зі змістом або як явище із сутністю, що визначає характер їхнього зв'язку" [2, с. 214]. Тому форму реалізації кожного соціального інституту становить сукупність відповідних практик. Однак, оскільки інститути завжди є глибшими за свої форми, конкретні практики можуть у певних умовах змінюватися, не заторкуючи сутності інститутів. І лише при вагомій зміні сукупності соціальних практик можна говорити про істотні перетворення інституту.

Громадсько-політичні практики населення розуміють як сукупність масових політичних дій/взаємодій у громадянському просторі суспільства, які можуть набувати різних поведінкових форм впливу на соціально-політичні інститути. Об'єктивно зумовлені громадсько-політичні практики у процесі реінституціоналізації[1] політичної сфери суспільства сприятимуть засвоєнню неінституціоналізованого соціального простору і формуванню відповідного соціального капіталу. Безпосереднє вивчення громадсько-політичних практик населення дає змогу краще зрозуміти одне з важливих джерел сучасного демократичного розвитку суспільства. Необхідне всебічне вивчення суб'єктів ("активістів"), які практикують стосунки з політичною системою країни, з огляду на значущість їхньої соціальної функції. Однією зі сталих форм громадсько-політичних практик є політичні стилі населення.

Поняття *політичний стиль життя особистості* можна визначити як відносно стабільну форму організації політичної участі людини в межах наявної політичної системи з урахуванням статусних ресурсів та соціально-психологічних чинників соціалізації. Термін "політичний стиль" часто вживають, описуючи поведінку політичних лідерів, керівників та діячів.

---

[1] Поняття "реінституціоналізація" віддзеркалює ті складні процеси у політичній сфері українського суспільства, які пов'язані з особливістю структурування соціальних дій за умов нинішнього етапу суспільних трансформацій, коли відбувається "переінституціоналізація" політичних відносин влади й суспільства.

Однак відсутнє вивчення політичних стилів усього населення. Очевидно, що категорія "політичний стиль життя особистості" виокремлює свідомо обрані форми політичної життєдіяльності суб'єкта. "Стилева" характеристика допомагає увиразнити особливість політичної поведінки індивіда, певні стійкі системи взаємопов'язаної ролевої поведінки індивідів у політиці, що набувають масового поширення у суспільстві.

Категорія "політичний стиль життя" дає змогу вивчати політичну поведінку особистості в ракурсі її внутрішніх мотивів і цілей, враховуючи її активний бік, пов'язаний із волевиявленням людини, суб'єктність цієї поведінки. На думку М.Шульги, поняття стилю життя вможливлює розгляд внутрішньої структури психологічних стимуляторів поведінки під кутом зору трансформації змісту норм, правил, цінностей у процесі їх засвоєння особистістю. Тобто поняття стилю життя віддзеркалює певний ступінь незалежності особистості від об'єктивних умов [3, с. 159–160]. Тому, наприклад, голосування на виборах, з одного боку, можна вважати актом волевиявлення, але стосунок цієї дії до політичного стилю життя виявляється проблематичним, оскільки як вибори, так і можливість голосувати чітко задані інституціональними чинниками, які, власне, не залежать від волі окремої особистості. У нашому випадку дії, що визначають політичний стиль життя особистості, не є цілком вимушеними. Ці дії не можуть диктуватися та бути заданими наперед суто об'єктивними умовами. Це й відрізняє розуміння політичного стилю життя від трактувань політичної поведінки, які мають місце у біхевіористських концепціях.

Таким чином, поняття "політичний стиль життя особистості" розкриває зміст громадсько-політичної поведінки людей, пов'язаної з реалізацією власних можливостей (соціальних чи психологічних) щодо донесення своєї громадянської волі до соціальних інститутів. Вибір особистістю способів донесення власної громадянської волі пов'язаний не тільки з усвідомленням мети та цілей цієї дії, а й із емоційними, подеколи неусвідомлюваними спонуками. Дослідження стилевих форм політичної поведінки має свій евристичний потенціал, відображаючи як об'єктивні умови життєдіяльності, так і соціально-психологічні елементи соціальної діяльності у сфері політики.

Політичний стиль як політична дія має своєрідну "точку опори" — усвідомлення себе, своїх координат у політичному просторі, отже, й власних інтересів у сфері політики. Спочатку слід усвідомити, розпізнати своє "політичне Я", суб'єктивно "вбудувати" себе в архітектуру політичної системи. Від усвідомлення свого місця (становища) у структурі політичної системи суспільства, об'єктивної оцінки власних можливостей впливу на прийняття політичних рішень залежить і політична активність особистості. Після такого первинного самовизначення із подальшим усвідомленням своїх політичних інтересів відбувається своєрідне похідне, вторинне самовизначення, коли особистість визначає свою належність до всіх інших можливих об'єктів політичних орієнтацій (органів влади, носіїв ролей, зразків політичних дій). Маю на увазі, що особистість усвідомлює себе як прихильника чи противника останніх (або свою нейтральність) і вибудовує стратегію втілення власних прагнень, що і відбивається на стилі здійснення цих прагнень.

Соціологічні дослідження фіксують взаємозв'язки між різноманітними соціальними чинниками й політичними діями. Йдеться про існування залежності між об'єктивними чинниками, наприклад доходом, та утвердженням демократичних практик [4]. В іншому випадку як стимул беруть насамперед соціоекономічний статус, який обчислюється як похідний від доходу, професії, рівня освіти тощо. Додатково досліджується вплив соціодемографічного статусу, в рамках якого об'єднуються такі змінні, як вік, належність до релігійної громади, стать. Виявлено існування залежності між цими статусами, з одного боку, і готовністю до політичної участі — з іншого. Оскільки за однозначного спрямування кількох змінних ефект їхнього впливу підвищується, можна передбачити ступінь активності людини [5]. В одному з перших порівняльних досліджень (С.Верба, Н.Най і Дж.Кім "Участь і політична рівність: Порівняння семи країн", 1978), в якому респондентами були громадяни Австрії, Індії, Ніґерії, Нідерландів, США, Японії та Югославії, виявлено, що політична участь нерівномірна в межах тої чи тої країни: існує високий рівень позитивної кореляції між індексом соціального статусу (доходи + освіта) і ступенем участі [6]. Це пояснюється нерівномірним розподілом політичних ресурсів, під якими зазвичай розуміють: освіту, яка відкриває доступ до інформації; гроші, наявність яких вивільняє час, щоб займатися політикою; соціальний статус і престиж, до носіїв яких влада дослухається охочіше; і нарешті, деякі поведінкові навички, наприклад наявність здатності грамотно викладати свої вимоги у доступній манері, прийнятній для політиків і бюрократів. Зрозуміло, що всі ці ресурси зосереджені у руках соціально привілейованих верств населення.

З іншого боку, спрямованість громадсько-політичних практик людей також залежить від задоволення матеріальних та психологічних потреб. Спираючись на погляди А.Маслоу, політичний психолог Р.Інґлгарт досліджував мотиваційну роль потреб особистості під час переходу суспільства від цінностей рівня життя, матеріального добробуту до цінностей якості життя — самовизначення, особистої свободи, захисту довкілля [7]. Він спробував пояснити зрушення у політичних пріоритетах населення країн Заходу в 60–70-х роках XX століття. Всю сукупність соціально-психологічних змін Інґлгарт звів до конфлікту двох протилежних систем цінностей — "накопичувальної", або "матеріалістської" та "постматеріалістської". Здійснивши низку досліджень, він з'ясував, що носіями постматеріалістських цінностей і відповідних політичних стилів життя (створення привітнішого і менш безликого суспільства, поширення активної й індивідуальної участі в суспільно-політичному житті) є люди (особливо молоді) із заможних середніх верств. Відповідно, головною психологічною причиною появи таких цінностей і відповідних політичних стилів є задоволення матеріальних потреб. Але подальша економічна криза кінця 1970-х — початку 1980-х років дещо загальмувала зростання нових нематеріальних потреб. Проте, якщо у 1970–1971 роках, за часів перших досліджень Інґлгарта, чисельна перевага представників матеріалістських пріоритетів становила співвідношення 4 : 1, то на початку 1990 року це співвідношення різко змінилося до 4 : 3 [8]. Таким чином, соціально-економічна ситуація впливає на цінності, а ті, своєю чергою, визначають характер стилю політичної поведінки.

Крім об'єктивних чинників на інтенсивність політичних стилів впливають також особистісні чинники. Зокрема, Л.Мілбрат і У.Кляйн довели існування кореляції між самооцінкою та рівнем політичної участі. Політичну апатію, на їхню думку, слід шукати серед відлюдькуватих, стриманих, невпевнених у собі людей, водночас відкриті, активні та товариські люди виявляють значно більшу активність і в питаннях політики [9]. Так само почуття впевненості у своїх силах розширює межі можливої участі у політичному житті. Саме звернення уваги на мотив контролю над ситуацією дало змогу С.Реншону виявити залежність між високими значеннями показників суб'єктивного контролю і ступенем активності політичної поведінки [10, с. 108]. У працях Р.Даля продемонстровано позитивну кореляцію між дійсною (чи уявною) ефективністю конкретних політичних зусиль та інтенсивністю участі громадян у функціонуванні відповідних інститутів. Аналогічним чином автор ілюструє і взаємозв'язок між політичними інтересами, політичним знанням тощо [11].

Отже, загалом існує дві моделі детермінації політичних стилів життя — соціально-економічна, коли об'єктивні соціальні чинники зумовлюють характер і зміст певних стилів, та соціально-культурна, коли вирішальну роль набуває система цінностей особистості, сформована політичною культурою. Треба зазначити, що детальний аналіз моніторинґових даних за 2004 рік із використанням бінарної логістичної реґресії, зроблений А.Горбачиком, засвідчив переважання моделі цінностей над моделлю раціонального вибору в поясненні політичних орієнтацій [12].

Зазвичай розрізняють *конвенціональні* (conventional) та *неконвенціональні* (unconventional) форми політичної участі. Конвенціональна політична поведінка формується згідно з нормами права або традицій, які реґулюють участь людей у політиці за даного режиму, тобто це передбачає переважно інституціоналізовані форми політичного життя. До конвенціональних форм політичної поведінки можна віднести: а) голосування (включно з утриманням від голосування чи свідомо некоректним заповненням бюлетеня, що робить його недійсним, і є формою протесту) на виборах різних рівнів і на референдумах; б) реґулярна партійна робота, активна участь у зборах осередків партії, контактування з посадовими особами; в) робота в рамках виборчих кампаній (включно з відвідуванням виборчих акцій, аґітацією, поширенням рекламних листівок, пожертвуванням грошей, роз'ясненням іншим, як голосувати); г) інформаційна робота (видання, написання, поширення рекламних брошур, e-mail та sms-повідомлень і прокламацій; публікація політичної інформації на веб-сайтах); д) членство в неурядових організаціях, мета яких — впливати на політичні рішення.

Неконвенціональна політична поведінка порушує норми й виражається у прямих колективних діях, які обминають систему представництва інтересів. У сучасних дослідженнях у рамках "неконвенціональної" поведінки зазвичай розрізняють три основні види, які можуть реалізуватися в індивідуальних чи колективних, стихійних чи організованих діях: 1) ненасильницька леґітимна поведінка, що охоплює як активні форми (законні демонстрації, марші, мітинґи, пікети тощо), так і пасивні (бойкоти, захоплення приміщень, не пов'язані з порушенням закону, та ін.); 2) ненасильницькі

ілеґітимні дії, до яких належать акти громадянської непокори, коли суб'єкт з морально-політичних мотивів відмовляється коритися законові, не застосовуючи при цьому сили до влади, та участь у незаконних страйках, демонстраціях; 3) насильницькі дії (тероризм, бунт, блокування шляхів, захоплення установ, бійки з поліцією, руйнування чужої власності тощо). Припускається, що високий рівень незадоволеності політикою влади спричиняється до низького рівня політичної участі у конвенціональних ("інституціоналізованих") формах, тож звідси слід очікувати зростання стихійних, неконвенціональних форм масової участі у політичному процесі.

Американський політолог Л.Мілбрайт, автор праці "Політична участь", зосередившись на активному/неактивному вимірі, запропонував детальну структуру ієрархії залученості до політики, виокремлюючи основні структурні рівні у порядку посилення активності. За аналогією з ґладіаторськими змаганнями у Стародавньому Римі він вирізняє три основні політичні стилі: 1) апатичний (близько третини населення); 2) спостережний (близько 60%); 3) ґладіаторський (1–7%) [див.: 13, с. 66–67]. Натомість, політологи С.Розенстоун і М.Гансен, аналізуючи участь американських громадян в урядовій політиці (1973–1990 роки), звернули увагу на те, що більшість активістів займаються лише одним чи двома видами діяльності. Помічено також тенденцію брати участь у тих видах діяльності, які вимагають подібних ресурсів чи вправності — наприклад, написання промови певний учасник може поєднувати з написанням статті в газету чи для журналу [13, с. 115– 116].

Таким чином, досліджуючи стилеві ознаки громадсько-політичних практик населення, слід аналізувати структурні виміри політичної участі. Такими структурними вимірами можуть бути: 1) активний/неактивний стиль; 2) конвенціональний/неконвенціональний стиль; 3) однотипний/багатотипний стиль.

У розгляді чинників впливу на громадсько-політичні практики населення України та їхньої ролі предметом аналізу стало з'ясування того, що є більш важливим для формування активних громадсько-політичних практик — соціоекономічний статус чи ціннісні переконання. Виходячи з результатів згаданих вище досліджень, спробую висунути низку гіпотез:

1) активні громадсько-політичні практики здебільшого залежать від такого об'єктивного чинника, як соціоекономічний статус індивіда — чим вищий цей статус, тим більша схильність до громадянської активності;
2) активні громадсько-політичні практики більшою мірою зумовлені суб'єктивними чинниками, зокрема визнанням власної спроможності контролювати органи влади;
3) активні громадсько-політичні практики однаковою мірою залежать як від соціоекономічного статусу, так і від високої суб'єктивної оцінки власної спроможності контролювати органи влади.

Опис даних

В емпіричному аналізі використано масив соціологічних даних загальнонаціонального репрезентативного омнібуса "Громадська думка в Украї-

ні–2006", проведеного методом роздаткового анкетування Інститутом соціології НАН України у квітні–травні 2006 року (координатор проекту О.Стегній). Вибірка $N = 1800$ пропорційно репрезентує доросле (віком понад 18 років) населення 24 областей України, АР Крим та м. Києва.

Процедура та методика дослідження

Оскільки структура і стилеві форми громадсько-політичних практик зумовлені специфікою тих суспільств, в яких вони здійснюються, ми скористалися нормативним ранжуванням розробленої Н.Паніною методики вимірювання рівня соціальної напруженості, основним показником якої виступає "Індекс дестабілізаційності протестного потенціалу" (ІДПП). Основою обчислення ІДПП слугували результати експертних оцінок (100 експертів — керівників структур центральної виконавчої влади) різних форм соціального протесту з огляду на міру дестабілізаційності їх. У підсумку експертні оцінки ступенів загрози від певних акцій протесту для соціального порядку і стабільності, визначені за 11-бальною шкалою, ранжували перелік акцій соціального протесту за мірою дестабілізаційності [14]. Шкала, побудована експертним методом, має більш абсолютний характер і відсилає респондентів до певної об'єктивної норми, визначеної експертами.

У рамках омнібуса "Громадська думка в Україні–2006" респондентам було запропоновано доповнити перелік громадсько-політичних заходів, зберігаючи загалом порядок заходів за мірою зростання їхньої дестабілізаційності і, відповідно, за конвенціональним/неконвенціональним змістом.

У перебігу класифікації переліку громадсько-політичних заходів як ознак з метою визначення груп ознак, які виявляють подібний характер змінювання у разі переходу від одного об'єкта до іншого, було застосовано факторний аналіз, який допоміг знайти максимально взаємозалежні групи ознак. Ці групи ознак, об'єднані в окремі фактори, стали відображенням стилевих ознак громадсько-політичних практик з огляду на те, що культивування індивідом тої чи іншої форми політичної участі логічно передбачає залучення до певних інших форм. Донесення індивідом своєї громадянської волі через культивування певної сукупності способів впливу на соціальні інститути відображає власне стилеві риси громадсько-політичних практик.

Для перевірки висунутих вище гіпотез стосовно чинників детермінації громадсько-політичних практик з урахуванням деяких інших показників на підставі даних Омнібуса 2006 року було застосовано модель бінарної логістичної реґресії. Цей метод дає змогу якнайточніше вивчити вплив вирізнених чинників на залежну дихотомічну змінну. Як залежну змінну було використано дихотомічну змінну "участь у громадсько-політичних заходах", яка набуває значень 1 для групи тих, хто брав участь хоча б в одному громадсько-політичному заході, до 0 для групи тих, хто в жодному з таких заходів участі не брав. Як незалежні змінні моделі розглянуто такі змінні:

— "вік", вимірюваний як кількість повних років життя;
— "освіта" із можливими варіантами відповіді "1 — початкова, неповна середня; 2 — середня загальна; 3 — середня спеціальна (технікум, училище, коледж); 4 — перший ступінь вищої освіти (бакалавр); 5 — повна вища освіта (спеціаліст, маґістр, аспірантура, вчений ступінь)";
— "дохід", вимірюваний розміром заробітної плати (стипендії, пенсії) за останній місяць (у грн);
— "наявність підробітку", фіктивна дихотомічна змінна, яка набуває значення 1 для групи тих, хто додатково підробляє крім основного виду діяльності, та значення 0 для групи тих, хто не має додаткової роботи;
— "участь у приватизаційних процесах", фіктивна дихотомічна змінна, яка набуває значення 1 для тих, хто брав участь хоча б в одному приватизаційному заході, та значення 0 для групи тих, хто в жодному з таких заходів участі не брав;
— "участь у виборах Верховної Ради України 26 березня 2006 року", дихотомічна змінна, яка набуває значення 0 для тих, хто не брав у них участі, та значення 1 для групи тих, хто брав участь;
— "спроможність контролю над органами влади", фіктивна дихотомічна змінна, яка набуває значення 1 для тих, хто вважає, що у них є можливість контролювати діяльність центральних і місцевих органів влади, та значення 0 для групи тих, хто вважає, що такої можливості в них немає;
— "ефективність форм впливу громадськості на владу", фіктивна дихотомічна змінна, яка набуває значення 1 для тих, хто назвав хоча б одну форму впливу громадськості на прийняття рішень органами влади, та значення 0 для групи тих, хто жодних ефективних форм впливу не вказав;
— "підтримка ґлобальних соціальних рухів", фіктивна дихотомічна змінна, яка набуває значення 1 для тих, хто зазначив ймовірну підтримку хоча б одному з глобальних соціальних рухів, та значення 0 для групи тих, хто не підтримує жодний або вагається з відповіддю;
— "підтримка прозахідного шляху розвитку України", фіктивна дихотомічна змінна, яка приймає значення 1 для тих, хто вважає, що Україна має бути схожою на розвинуті країни Заходу, та значення 0 для групи тих, хто вважає, що Україна або має вибрати самобутній, лише їй одній притаманний шлях розвитку, або ж має бути у складі відновленого союзу колишніх радянських республік.

Включення цих змінних до однієї моделі дало змогу перевірити, чи зберігається з урахуванням вікового та електорального показників вплив об'єктивного та суб'єктивного чинників на продукування активних громадсько-політичних практик (перевірка гіпотез 1 та 2 нашого дослідження), а також порівняти силу впливу цих двох чинників (перевірка гіпотези 3).

Опрацювання та статистичний аналіз даних здійснювалися за допомогою програмних пакетів OCA для Windows (автор А.Горбачик) та SPSS v.10.

Виклад результатів

Очевидним є той факт, що неконвенціональні форми громадсько-політичних практик не набули поширення (див. табл. 1).

Таблиця 1

Розподіл відповідей на запитання "У яких громадсько-політичних заходах Ви особисто брали участь упродовж останніх 12 місяців?" (*N* = 1800)

Варіанти відповіді	*N*	%
Переконував друзів, близьких, знайомих у правоті своїх політичних поглядів	404	22,5
Носив символіку політичного характеру	140	7,8
Вступав у контакт з офіційними представниками влади	70	3,9
Вступав у контакт з активістами політичних організацій	113	6,3
Брав участь у роботі передвиборних штабів	148	8,2
Збирав підписи під колективними зверненнями	56	3,1
Розсилав повідомлення політичного змісту через мобільний телефон та електронну пошту	14	0,8
Не купував певні товари з політичних міркувань	52	2,9
Брав участь у законних мітинґах і демонстраціях	143	7,9
Брав участь у голодуваннях протесту	6	0,3
Брав участь у бойкоті (відмовлявся виконувати рішення адміністрації, органів влади)	3	0,2
Брав участь у несанкціонованих мітинґах, демонстраціях чи страйках	11	0,6
Пікетував державні установи	13	0,7
Блокував шляхи сполучення	3	0,2
Брав участь у захопленні будівель державних установ	2	0,1
Інше	13	0,7
У жодному із таких заходів участі не брав	1164	64,7

Примітка: Сума відсотків перевищує 100, оскільки респондент міг обрати більш як один варіант відповіді.

Найпоширенішою формою вияву політичного стилю українців є переконування друзів, близьких, знайомих у правоті своїх політичних поглядів — 22,5% респондентів практикували таку форму політичної участі. Поширення таких практик, як участь у роботі передвиборних штабів (8,2%), носіння символіки політичного характеру (7,8%), контактування з активістами політичних організацій (6,3%), можна пояснити специфікою політичного життя країни, оскільки опитування проводилося одразу після парламентської кампанії. Участь у законних мітинґах і демонстраціях зазначили 7,9% респондентів, що значно менше, ніж зафіксований відсоток участі населення України у таких заходах в опитуванні "Європейського

соціального дослідження" (2005 рік) [15, с. 22]. Примітним є й те, що, на відміну від європейських суспільств, така форма громадянської практики, як бойкот певних промислових або сільськогосподарських продуктів, не набула поширення [15, с. 23].

Загалом 35,3% опитаних зазначили, що брали участь принаймні в одному громадсько-політичному заході, тоді як 64,7% населення у жодному із таких заходів участі не брали. Таким чином, згідно з результатами "Європейського соціального дослідження" (2005 рік) щодо українських громадян, ті, хто брав участь принаймні в одному громадсько-політичному заході, становлять 31,9%, тоді як ті, хто взагалі не виявляв активності — 68,1%. Отже, правомірним буде висновок, що активна політична поведінка притаманна приблизно третині населення України.

Факторний аналіз позитивних відповідей щодо запропонованих громадсько-політичних заходів дав змогу об'єднати різні вияви політичних стилів життя активної частини населення України (див. табл. 2).

Таблиця 2

Факторний аналіз участі населення України в громадсько-політичних заходах

Громадсько-політичні заходи	Фактори			
	*F*1	*F*2	*F*3	*F*4
Вступав у контакт з активістами політичних організацій	0,814			
Вступав у контакт з офіційними представниками влади	0,687	0,253		
Збирав підписи під колективними зверненнями	0,610			
Носив символіку політичного характеру		0,670		
Переконував друзів, близьких, знайомих у правоті своїх політичних поглядів		0,577		
Брав участь у законних мітинґах і демонстраціях		0,573	0,253	
Не купував певні товари з політичних міркувань		0,516		0,271
Брав участь у роботі передвиборчих штабів	0,345	0,359		
Пікетував державні установи			0,647	
Брав участь у несанкціонованих мітинґах, демонстраціях чи страйках			0,612	
Блокував шляхи сполучення			0,475	
Брав участь у бойкоті (відмовлявся виконувати рішення адміністрації, органів влади)			0,413	–0,284
Розсилав повідомлення політичного змісту через мобільний телефон та електронну пошту				0,673
Брав участь у захопленні будівель державних установ				0,639
Брав участь у голодуваннях протесту			0,406	0,581

Примітка: У таблиці наведені коефіцієнти, значення яких перевищує 0,25.

Критерій адекватності вибірки Кайзера–Меєра–Олкіна дорівнює 0,656, що свідчить загалом про задовільну відповідність цієї величини в контексті застосування факторного аналізу до вибірки[1]. Значення *p*-рівня виявилося меншим 0,05 (в нашому випадку — 0,000). Це також указує на те, що дані цілком прийнятні для проведення факторного аналізу. Завдяки чотирьохфакторній моделі стилеві комплекси (фактори) вможливили опис 40,9% дисперсії результуючої ознаки.

Найбільш інформативним є перший фактор, який пояснює 15,952% сумарної дисперсії. Цей фактор об'єднує такі стилеві ознаки, як контакти з активістами політичних організацій, контакти з офіційними представниками влади, збирання підписів під колективними зверненнями та участь у роботі передвиборних штабів. Як бачимо, у цей фактор увійшли стилеві ознаки конвенціонального характеру з ухилом до активних контактів з політичними інституціями. Всі ці ознаки свідчать про те, що контакти переважно з незнайомими людьми вимагають від індивіда достатньої комунікабельності. Таким чином, цю форму політичного стилю можна умовно означити як *"активне контактування"*.

Другий фактор (інформативність — 10,243%) об'єднує такі стилеві ознаки, як носіння символіки політичного характеру, переконування друзів, близьких, знайомих у правоті своїх політичних поглядів, участь у законних мітинґах і демонстраціях, бойкот певних товарів із політичних міркувань та участь у роботі передвиборних штабів. На відміну від попередніх стилевих ознак, ці дії не передбачають навмисних неодноразових контактів з незнайомими людьми. Тому цю форму політичного стилю можна визначити як *"обмежена демонстративність"*.

У третьому факторі (інформативність — 7,672%) поєднані такі стилеві ознаки, як пікетування державних установ, участь у несанкціонованих мітинґах, демонстраціях чи страйках, блокування шляхів сполучення та участь у бойкотах (відмовлявся виконувати рішення адміністрації, органів влади). Очевидно, що цей фактор увібрав неконвенціональні практики переважно ненасильницького характеру, оскільки перекриття доріг найчастіше не передбачає застосування сили. Ці стилеві ознаки окреслюють девіантну поведінку, яка відзначається *"дієвим нонконформізмом"*.

І нарешті, четвертий фактор (інформативність — 7,083%) корелює з такими стилевими ознаками, як розсилання повідомлень політичного змісту з мобільного телефону й електронною поштою, участь у захопленні будівель державних установ та участь у голодуваннях протесту. У цей фактор увійшли радикальні неконвенціональні практики із застосуванням сили та засобів комунікації. Такі дії, поза сумнівом, слід означити як *"радикальна демонстративність"*. Поєднання новітніх засобів зв'язку та конфліктних способів політичного впливу, які зазвичай не залишаються непоміченими для

---

[1] Критерій адекватності вибірки Кайзера–Меєра–Олкіна є величиною, що характеризує ступінь застосовності факторного аналізу до даної вибірки: більше 0,9 — безумовна адекватність; більше як 0,8 висока адекватність; більш як 0,7 — прийнятна адекватність; більш як 0,6 — задовільна адекватність; більш як 0,5 — низька адекватність; менш як 0,5 — факторний аналіз не може бути застосований до вибірки.

ЗМІ, схиляє до думки, що носії цих стилевих ознак є достатньо організованими та компетентними, щоб привернути до себе громадську увагу.

Виокремлені факторним аналізом стилеві ознаки політичної участі тією чи тією мірою пов'язані з особливостями внутрішньої структури психологічних стимулів поведінки особистості. Донесення своєї громадянської волі до соціальних інститутів у даному випадку пов'язане з реалізацією власних соціально-психологічних можливостей. Таким чином, можна говорити про наявність в українському суспільстві подібно до західних суспільств феномена однотипності у політичних стилях, тобто простежується схильність брати участь у тих видах діяльності, які вимагають подібних ресурсів чи вправності.

Таблиця 3

Логістична регресія для залежної змінної "участь у громадсько-політичних заходах"

Групування	*B*	*S.E.*	*Wald*	*Sig.*	*Exp(B)*	*R*
Вік	–0,013	0,004	12,625	0,000	0,987	–0,121
Освіта	0,164	0,044	13,997	0,000	1,178	0,183
Дохід	0,000	0,000	2,341	0,126	1,000	0,058
Наявність підробітку	0,792	0,147	28,939	0,000	2,207	0,189
Участь у приватизаційних процесах	0,768	0,145	27,948	0,000	2,155	0,158
Участь у виборах Верховної Ради України 26 березня 2006 року	0,725	0,174	17,329	0,000	2,065	0,121
Можливість контролю над органами влади	0,404	0,118	11,788	0,001	1,498	0,183
Ефективність форм впливу громадськості на владу	0,729	0,131	30,818	0,000	2,074	0,240
Підтримка ґлобальних соціальних рухів	0,584	0,122	22,953	0,000	1,794	0,233
Підтримка прозахідного шляху розвитку України	0,445	0,119	14,026	0,000	1,560	0,173
Constant	–2,736	0,287	90,569	0,000	0,065	

Примітка: Правильно класифіковано 71,2% об'єктів.

Побудова рівняння бінарної логістичної реґресії впливу різних факторів на залежну дихотомічну змінну участі у громадсько-політичних заходах дала змогу правильно класифіковати 71,2% загального числа одиниць аналізу, що могло б свідчити про достатню якісність побудованої моделі (див. табл. 3). Однак показник окремих градацій залежної змінної правильно передбачає лише 45,7% випадків участі у громадсько-політичних заходах. До того ж показник Nagelkerke R Square, який є певним аналогом коефіцієнта детермінації в моделі рівняння лінійної реґресії, що показує частку впливу всіх предикторів моделі на дисперсію залежної змінної, є невисоким (0,231). Тобто частка дисперсії, яку можна пояснити на підставі

логістичної реґресії, становить 23,1%. Така частка є недостатньою, щоб вважати побудовану модель прогностичною. Спроба покращити модель шляхом залучення додаткових змінних успіху не принесла. Очевидно, що існують також якісь інші, невідомі нам чинники громадсько-політичних практик. Отже, цей факт вимагає у подальшому глибших теоретичних розробок для формування більш адекватного інструментарію дослідження.

Можна припустити, що причиною недостатньої прогнозованості моделі, до якої було залучено наявні змінні, може бути амбівалентність масової свідомості, оскільки в неструктурованому, аномічному суспільстві, яким досі залишається українське, соціальні закономірності, спостережувані в західних суспільствах, часто не мають місця. І все ж таки ця модель може слугувати для перевірки висунутих гіпотез стосовно чинників впливу на громадсько-політичні практики населення в межах наявної частки дисперсії.

Серед чинників, включених до моделі, така незалежна змінна, як дохід, не має статистично значимого впливу на активізацію політичних стилів населення (значимість коефіцієнтів вказано у стовпчику *Sig.*). Аналіз значень коефіцієнтів побудованого рівняння (*B*) віддзеркалює вплив відповідних предикторів на залежну змінну. Виявлено, що з усіх об'єктивних чинників, включених у модель, освіта, дохід, наявність підробітку, участь у приватизаційних процесах та участь у виборах парламенту позитивно впливають на активізацію політичних стилів населення, натомість уплив віку є неґативним. Включені нами суб'єктивні чинники засвідчили також позитивний вплив на залежну змінну. Таким чином, отримані результати частково спростовують гіпотезу 1, оскільки така важлива складова соціоекономічного статусу, як дохід, не впливає на політичні стилі населення України. Однак ми не можемо остаточно надати перевагу гіпотезі 2, оскільки крім зафіксованого впливу суб'єктивних чинників, залишаються впливовими чинники "наявність підробітку" та "участь у приватизаційних процесах" (із достатньо високими коефіцієнтами).

Порівняння рівнів впливу незалежних змінних у моделі логістичної реґресії було здійснено із застосуванням показника часткової кореляції (*R*) цих змінних із залежною. Цей показник показує впорядкування чинників за відносною силою їх впливу на залежну дихотомічну змінну логістичної реґресії. Найбільший позитивний вплив мають суб'єктивні змінні — "ефективність форм впливу громадськості на владу" та "підтримка ґлобальних соціальних рухів", тоді як складові соціоекономічного статусу "наявність підробітку" та "участь у приватизаційних процесах" мають дещо менший вплив. Однак процедура порівняння цих чотирьох чинників за значимістю коефіцієнтів на основі статистики Вальда (*Wald*), пов'язана з методом максимальної правдоподібності, також істотних розбіжностей не зафіксувала. Таким чином виявлено, що наявність у людини додаткової роботи та участь у приватизаційних процесах збільшують імовірність активізації політичних стилів. Так само, наявність переконання в тому, що існують форми впливу громадськості на прийняття рішень органами влади, та підтримка ґлобальних соціальних рухів збільшує шанс активізації політичних стилів.

Дещо менший, однак позитивний вплив мають змінні "освіта", "можливість контролю над органами влади" і "підтримка прозахідного шляху розвитку України". Отже, чим вищий рівень освіти, тим більшою є схильність до активних політичних стилів. Аналогічним чином наявність у людей впевненості, що вони можуть контролювати діяльність центральних та місцевих інститутів влади, та переконання, що Україна має бути схожою на розвинені країни Заходу, збільшує ймовірність активізації політичних стилів. Натомість неґативний і трохи менший за силою вплив має змінна "вік". Отже, із збільшенням віку дещо зменшується схильність брати участь у громадсько-політичних заходах.

Висновки

Підбиваючи підсумки, можна стверджувати, що як зміни соціальних цінностей, так і зміни умов життя впливають на політичні стилі життя населення. Результати логістичної реґресії в межах зафіксованої частки дисперсії для залежної змінної "участь у громадсько-політичних заходах" найбільшою мірою відповідають гіпотезі 3, яка стверджує майже однаковий вплив певних складових соціоекономічного статусу та суб'єктивних показників спроможності контролю й ефективності конкретних політичних зусиль, зокрема підтримки ґлобальних соціальних рухів, на активізацію політичних стилів життя. Привертає увагу те, що дохід як складова соціоекономічного статусу не впливає істотно на політичну активність населення, натомість участь у приватизаційних процесах та наявність підробітку справляє достатньо серйозний вплив на громадсько-політичні практики. Ці питання потребують окремого дослідження, оскільки є очевидним традиційний зв'язок суспільної активності з інститутом приватної власності. Що ж до того парадоксального факту, що додатковий підробіток, забираючи в людини вільний час, — а це, здавалося б, не сприяє залученню до громадсько-політичних практик, — насправді виявив позитивний вплив на показники політичного стилю, то це взагалі залишається незбагненним. Утім, можна припустити, що необхідність додатково працювати сприяє набуттю навичок, які стають корисними для громадсько-політичних практик: додатковий підробіток вимагає від людини більшої зосередженості та раціональності у плануванні власного часу, що, безумовно, може стати у пригоді для організації громадянських акцій. Це припущення матиме важливе значення у подальшому розробленні категорії "практика", оскільки в цьому випадку виявляються такі складові цього феномена, як навички та прийоми тої чи тої діяльності.

Те, що значущим чинником впливу на участь у громадсько-політичних заходах є підтримка прозахідного шляху розвитку України, вимагає в подальшому звернути увагу на інші суб'єктивно-ціннісні чинники. Це дасть змогу збільшити пояснювальну спроможність і прогностичність моделі логістичної реґресії.

Особливістю українського суспільства є те, що низькі показники політичної участі у конвенціональних формах не спричинили поширення неконвенціональних форм громадсько-політичних практик. Виокремлення

шляхом факторного аналізу стилевих ознак політичної участі дало змогу виявити чотири форми політичних стилів активного населення України: "активне контактування", "обмежена демонстративність", "дієвий нонконформізм" та "радикальна демонстративність". Простежується схильність брати участь у тих видах діяльності, які вимагають споріднених або подібних ресурсів чи вправності. Серед населення України більш поширеними є ті форми громадсько-політичних практик, які пов'язані з передвиборчими кампаніями. Натомість протестні практики іншого характеру, зокрема економічного, суттєвого поширення не набули.

Література

1. *Кравченко С.А.* Социологический энциклопедический англо-русский словарь. — М., 2002.

2. *Заславская Т.И.* Современное российское общество: Социальный механизм трансформации : Учебное пособие. — М., 2004.

3. *Шульга Н.А.* Критерии определения стилей жизни личности // Образ жизни. Теоретические и методологические проблемы социально-психологического исследования. — К., 1980. — С. 156–173.

4. *Lipset S.M., Seong K.-R., Torres J.C.* A Comparative Analysis of the Social Requisites of Democracy // International Social Science Journal. — 1993. — № 136(2). — P. 155–175.

5. *Scott J.C.* Membership and Participation in Voluntary Associations // American Sociological Review. — 1957. — № 22. — P. 315–326.

6. *Verba S., Nie N.H., Kim J.* Participation and Political Equality: A Seven-Nation Comparison. — Chicago; London, 1978.

7. *Inglehart R.* The Silent Revolution in Europe: Intergenerational Change in Post-Industrial Societies // American Political Science Review. — 1971. — Vol. 65. — P. 991–1017.

8. *Инглхарт Р.* Постмодерн: меняющиеся ценности и изменяющиеся общества // Полис. — 1997. — № 4. — С. 6–32.

9. *Milbrath L., Klein W.* Personality Correlates of Political Participation // Acta Sociologica. — 1962. — № 6. — P. 53–65.

10. *Гозман Л.Я., Шестопал Е.Б.* Политическая психология. — Ростов-на-Дону, 1996.

11. *Dahl R.A.* Who Participates in Local Politics and Why? // Science. — 1961. — № 134. — P. 1340–1348.

12. *Горбачик А.* Політичні орієнтації населення України: тенденції змін та фактори формування // Українське суспільство 1994–2004: моніторинг соціальних змін. — К., 2004. — С. 221–231.

13. *Скоблик В.* Участь громадян у політиці: західні концепції 1960–90-х років : Навчальний посібник. — Ужгород, 1999.

14. *Головаха Е.И., Панина Н.В.* Потенциал протеста украинского общества // Социологические исследования. — 1999. — № 10. — С. 31–40.

15. *Головаха Є., Горбачик А., Паніна Н.* Україна і Європа: результати міжнародного порівняльного соціологічного дослідження. — К., 2006.